

Kaksi yhteenkietoutunutta perinteenlajin nimitystä

Arvoitus on lähes jokaisessa kulttuurissa tunnettu perinteenlaji, joka näyttää esiintyvän kaikkialla perusrakenteeltaan (kysymys – vastaus) lähes samankaltaisena. Proosaperinteeseen puolestaan sisältyy esimerkiksi funktioiltaan ja uskottavuudeltaan erilaisia genreja. Suomalaisessa folkloristisessa terminologiassa *satu* on määritelty ajanvietekertomukseksi, jonka todenperäisyyteen kertojat sen paremmin kuin yhteisökään eivät usko, kun taas *tarina* kattaa kertomukset, joita pidetään tosina. Tavallinen perinteenkannattaja ja kielenpuhujat eivät yleensä tällaista eroa tee ainakaan nimityksissä; esimerkiksi suomen murteissa sekä *saduksi* että *tarinaksi* voidaan nimittää millaista kertomusta hyvänsä.¹

Herätteen perinteenlajien nimien tarkasteluun on antanut Euroopan kielikartasto (Atlas Linguarum Europae, ALE), jonka 546:een kaikista Euroopan kielistä ja murteista kartoitettuun käsitteeseen sisältyvät sekä 'arvoitus' ("Miten teidän murteessanne nimitetään yleensä ajanvietteeksi tarkoitettua kysymystä, joka esitetään toiselle leikillään ja jonka tarkoitus on saada hänet erehtymään?") että 'satu' ("– pientä kertomusta, jossa kerrotaan lapsille peikoista, keijuista, puhuvista eläimistä yms.?"). Osa eurooppalaisista dialektologeista tosin vierastaa tällaisten termien kartoittamista, koska pitää niitä oppisanoina. Käsitteiden nimitysten tekoperäisyydestä on väärä, sillä useimmissa kulttuureissa kielenpuhujilla on jokin vakiintunut ilmaisu sekä 'arvoitukselle' että 'sadulle' (tai yleensä proosamuotoiselle kertomukselle).² Artikkelin materiaali perustuu – milloin ei toisin ole osoitettu – ALE:n keruuseen ja edustaa siis 70- ja 80-luvun murteita.

¹ Tiedetään toki esimerkkejä myös tarkoista yhteisön sisällä käytössä olevista perinnelajiluokittelusta. Ehkä tunnetuin näistä on Bronislaw Malinowskin esittämä kirinawalaisten käsitys proosaperinteensä jakautumisesta kolmeen erinimiseen ryhmään (Malinowski 1926, 24–35).

² Joissakin kulttuureissa tosin etenkin arvoitusta nimitetään ilmaisuilla, jotka eivät ole nimenä vaan esimerkiksi arvuuttamisen aloitusformulasta koostuvia syntagmaja, esim. albaanin *â ni sên* 'on yksi asia' tai osseetin *baceu* 'se mikä on' (vrt. Saarinen [painossa]).

Koska perinteenlajit ovat abstraktikäsitteitä, niiden nimitysten ei voi olettaakaan palautuvan vanhimpiin kielimuotoihin. Vanhojen perussanojen asemesta voi siis toivoa löytävänsä johdoksia, yhdyssanoja tai lainoja. Olennaiseksi kiinnostuksen kohteeksi nousee tällöin genrenimitysten semanttinen motivaatio.

1. Arvoitus

ALE:n uralilaisen aineiston perusteella suurin osa sekä 'arvoituksen' että 'sadan' nimityksistä on deverbaalisia johdoksia, jotkin jopa niin vanhoja, etteivät ne rajoitu yhden kielen piiriin. Arvoituksen nimitykset on useimmiten muodostettu arvaajan toimintaa kuvaavasta verbistä, ei pelkästään uralilaisissa vaan myös muissa eurooppalaisissa kielissä (vrt. mm. lähes koko romaaniselle kielialueelle yhteiset, latinan *divinare* 'arvata; ennustaa' -verbin kantaan palautuvat johdokset, esim. ranskan *devinette*, italian *indovino*, espanjan *adivinanza*, tai Skandinaviaa lukuun ottamatta muulle germaaniselle alueelle levinneet *raten* 'arvata; neuvoa' -verbin johdokset, esim. saksan *Rätsel* ja sen kanssa samaan johdokseen palautuva englannin *riddle*).³ Semanttisesti samaan 'ARVATA'-verbin johdoksista koostuvaan motivaatioryhmään kuuluvat luonnollisesti suomen *arvoitus*, *arvuutus*, *arvaus* ja sen lähisukukieliset vastineet, karjalan *arvotuš*, inkeroisen *arvoioz*, vepsän *arboitez*, vatjan *arvatuz* ja viron *arvudus*. Suomesta nimitys on lainattu Suomen saamelaismurteisiin ja osaan Ruijan alueen pohjoissaamea lähes sellaisenaan (*ar'vadus*), ja samasta kannasta muodostettuja morfologisia variantteja löytyy myös Venäjän kildininsaamen murteista. Motivaatioltaan samaan ryhmään kuuluu niin ikään piitimen-, luulajan- ja uumajansaamen *mãnnatis*, joka on johdettu *mãnnat* 'arvata' -verbistä.

Venäjältä on karjalaan, kildininsaameen, ersä- ja mokšamordvaan, komi-permjakkisiin ja -syrjääniin sekä udmurtiin lainattu *zagadka*. Se on johdos **gadati* 'arvata' -verbistä; kaikissa slaavilaisissa kielissä arvoituksen nimitys on muodostettu samasta vartalosta mutta erilaisin johtimin ja prefiksein. Epävarmana samaan sanueeseen on yhdistetty skandinaavinen **gáta* 'arvoitus, oletus', nykruotsin *gåta*, jonka kantaverbi on **geta* 'arvata; olettaa; saada aikaan; oppia; nimittää'. Skandinaavinen sana on lainautunut yhteen pohjoissaamen murteeseen norjasta.

Arvaajan toimintaa voidaan kuvata muillakin verbeillä: 'LÖYTÄÄ' on semanttisesti lähellä edellistä ryhmää. Vaikka verbi kuvaa pohjimmaltaan konkreettista toimintaa, sen merkitys on abstraktistunut kuvaamaan myös oivalta-

³ Artikkelissa esitetyt etymologiset tiedot perustuvat – ellei muuta lähdeä mainita – Euroopan kielikartaston kieliryhmäjaosten laatimiin selvityksiin sanojen alkuperästä ja merkityksestä.

mista. Nenetsin *hobcoko* 'arvoitus' on deminutiivisuffiksilla varustettu johdos χo^2 - 'löytää' -verbistä. 'OSUA' on monissa kielissä alkanut tarkoittaa johonkin kohteeseen sattumisen ohella myös 'oikeaan osumista, keksimistä'. Vepsän arvoitus, *ozaituz*, morfologisine variantteineen on muodostettu *ozaita*, *ozeita* 'osua; arvata; kelvata' -verbistä. 'OTTAA KIINNI' lankeaa joissakin konteksteissa semanttisesti yhteen 'osua'-verbin kanssa (esim. *isku osui miestä leukaan*). Liivin *tabāndōks* -nimityksen kantana on *ta'bbā* 'arvata, ratkaista arvoitus'; verbin alkuperäinen merkitys käy ilmi sen lähisukukielisistä vastineista, vrt. suomen *tavata* ja viron *tabada* 'ottaa kiinni, teljetä'.

Edellä luetellut verbit ovat dynaamisia, ne kuvaavat muutosta: jotakin tulee jonkun tietoisuuteen tai kokemuspiiriin ('arvata', 'löytää'), tai kaksi entiteettiä joutuu kosketuksiin toistensa kanssa ('osua', 'ottaa kiinni'). Arvaajan toimintaa kuvaavana kantaverbinä voi olla myös kontinuaatiivinen 'TIETÄÄ'. Mordvassa on erilaisin nomininjohtimin muodostettu arvoituksen nimitys *sodams* 'tietää' -verbistä, ersässä *sodamka* ja mokšassa *sodafkst*, joka on muodoltaan monikko. (Nämä saattavat olla jonkinlaisia supistumia pidemmästä nimityksestä *sodamo jovks*, ks. 3.) Myös komisyrjäänistä löytyy motivaatioltaan samankaltaisia nimityksiä: suomalais-ugrilaisesta *ted-* 'tietää, tuntee; arvata' -kannasta muodostetun kausatiiviverbin *tededni* 'tehdä tutuksi; arvuuttaa' verbaalinomini *tededem* merkitsee arvoitusta udoran murteessa, kun taas *tedem* eli kantaverbistä muodostettu nomini tarkoittaa 'tiedon, tietämisen' lisäksi myös 'arvoituksen ratkaisemista' (Fokos-Fuchs 1959, 1027–1028). Tavallisempi variantti näyttää nykymurteissa olevan yhdyssana *teder'čankiv*, jonka alkuosana on partisiippi edellä mainitun kausatiiviverbin frekventatiivijohdoksesta ja jonka jälkiosa *kiv* merkitsee 'sanaa'.

Viron kielessä arvoituksen nimitykset *mōistatus*, *mōistetuz*, *mōistelduz*, *mōistus* ja *muistatus* on muodostettu *mōista* 'ymmärtää, osata; oivaltaa; tarkoittaa' -verbistä (tai sen faktitiivijohdoksesta), jonka etymologinen vastine on mm. suomen *muistaa* ja jonka kantavartaloon *muja-* liittyy myös mordvan *mujems* (tarkemmin verbistä ks. 3) (vrt. SSA 1995, 173–175). Marin *tušto*, läntisessä kirjakielessä *tšštā*, joka on lainattu myös udmurtin krasnoufimskin murteeseen muodossa *tuštij*, edustaa käsittääkseni samaa motivaatiota 'YMMÄRTÄÄ'. Verbi 'arvuuttaa' on johtimeton *tuštem*, joten sekä nominilla että verbillä on sama vartalo. Ainoa sukukielinen vastine on udmurtin *diš-* 'oppia; tottua; ymmärtää; tietää'. Uralisches etymologisches Wörterbuch esittää näiden kantamuodoksi rekonstruktion **tuš3-* ja sen alkumerkitykseksi 'huomata' samaan sanueeseen yhdistetyn marin länsimurteen verbin *təšlem* 'huomata' perusteella (Rédei 1988, 801–802). Jälkimmäinen yhdistäminen ei kuitenkaan sen paremmin vokalismin kuin johdostyyppinkään kannalta ole uskottava. Verbin kantamerkitystä tulisi etsiä udmurtin vastineen semantiikasta, koska marissa sekä verbin että nominin tarkoite on spesifistynyt perinteenlajia ja siihen liittyvää toimintaa tarkoittavaksi. (Ks. tarkemmin Saarinen 1996, 277–278.)

Arvuuttaja kysyy, ja vastaaja ponnistelee eri keinoin oikeaan vastaukseen. Myös arvuuttajan toiminta voi olla nimityksen lähteenä. 'KYSYÄ' löytyy genrenimityksen motivaationa luulajansaamesta ja unkarista. Saamen *gâžâlvis* on johdos alkuperältään suomalais-volgalaisesta *gâččât*-verbistä, vrt. suomen *kysyä*. Kaikista Unkarin keruupisteistä on kielikartastoa varten merkitty muistiin *találós kérdés*, sananmukaisesti 'keksittävä/löydetty kysymys'.

Aivan toisentyypisiä ovat motivaatioiltaan ne arvoituksen nimitykset, jotka perustuvat perinteenlajin funktioon tai olemukseen. Niiden joukossa on myös nominikantaisia johdoksia. Nykykomissa tavallisin arvoituksen nimitys on *ned* tai yhdyssana *nedkil* (*kil* 'sana, kieli') foneettisine variantteineen. *ned*-sanan ainoaksi merkitykseksi komissa annetaan pelkästään 'arvoitus', mutta sen alkuperäinen semantiikka näkyy udmurtin etymologisessa vastineessa *nod* 'äly, järki'. *nedkil* on siis 'älysanana, sana älyä varten'. *ned*-kannasta muodostetun 'arvuuttamista' tarkoittavan faktitiivisen *nededs*-johdoksen partisiippi voi myös esiintyä yhdyssanan alkuosana: *nededsankil*.

Romanianunkarin murteesta löytyy ALE:n aineistossa *csürögető*, joka lie-nee faktitiivijohdos verbistä *csür* 'kiertää, kääntää nurin; ymmärtää väärin'. Arvoitus on siis jotakin, joka panee ymmärtämään väärin. Eräässä udmurtin murteessa nimityksestä välittyvä kuvaus on vielä voimakkaampi: arvoitus on 'pään särkijä', *jirtijan* (*jir* 'pää' ja *tijan* verbaalinomini verbistä *tijani* 'rikkoa, särkeä').

Nimitys voi viitata myös arvoituksen outouteen: se on ihmeellinen ratkaisu-tava sanaleikki. Norjansaamen murteista on merkitty muistiin [^hima]temmi], johdos sanasta *imâš* 'ihme; yllätys', joka on laina suomen *ihme*-sanasta. Kummalliseen, jopa taianomaiseen liittyy mansin arvoitusta tarkoittava *oâmêlêš*, *âmêš*, joka on edelleen lainattu myös hantiin: *âmês*. Se on tataarilainen laina 'kekseliästä, taitavaa, viekasta' tarkoittavasta sanasta *ämälčy*. Mansissa merkitys on kehittynyt ylikuonnollisen suuntaan, sillä samakantaisella sanalla *ämêš* on esim. Ala-Kondan murteessa merkitys 'taikakalu', ja siitä on yhdistämällä muodostettu myös 'noitaa' tarkoittava sana. (Kannisto 1925, 55; Rédei 1988, 867.)

2. Satu

Sadun nimitykset suomalais-ugrilaisissa kielissä ovat kirjavampia kuin arvoituksen; lähes jokaisen kielen sisällä esiintyy murteiden välistä leksikaalista vaihtelua, kun arvoituksen nimitysten variaatio on useimmiten vain morfologista. Aineistossa esiintyy kaksi vanhaa johtamatonta sanaa, unkarin *mese* (ks. 3) ja karjalan *šuar*na morfologisine variantteineen (*šuarin*, *sāru*) sekä sen vastine vepsässä *sarn*. UEW:n rekonstruoima tämän suomalais-ugrilaisen sanan kantamuoto on *sarna ja alkumerkitys 'loitsu; puhe, keskustelu' (Rédei

1988, 463). Sanan merkitys on laajalti itämerensuomen murteissa 'satu, tarina, juttu', vaikka kirjakielemme *saarna* onkin nykyään tutuin kirkollisessa merkityksessään.

Kolmas ilmeisesti johtamaton ja mahdollisesti vanhakin sana on liivin *nīž* ja vastaava verbi *nīžē* 'kertoa (satua), puhua joutavia'. Kettunen yhdistää ne suomen *niisi, niisiä* -sanueeseen, jolla hän olettaa olleen myös kuvaannollista käyttöä (Kettunen 1938, 250). Koska oletuksen tueksi ei ole esittävä kielellisiä todisteita, etymologiaa ei voi hyväksyä, ja liivin *nīž* jää sekä alkuperältään että motivaatioltaan epäselväksi.

Udmurtin *vižkil* on aineiston ainoa yhdyssana; sen osat ovat *viži* 'juuri; suku, sukupolvi; perusta' ja *kil* 'sana'. *Vižkil* on mahdollisesti tarkoitannut alun perin kertomusta omasta suvusta, esi-isistä, siis muinaisuudesta (vrt. Rédei 1988, 867).

Sadun nimityksistä löytyy paljon johdoksia, joista osa on melko vanhojakin. Ne ovat useimmiten deverbaalisia substantiiveja, jotka on johdettu jostakin 'puhumista, kertomista' tms. tarkoittavasta verbistä. Ainoa ALE:n aineistosta löytyvä denominaalinen johdos on nenetsin *vadako* 'sananen; satu', jonka deminutiivisuffiksiton kanta on *vada* 'sana'.

Suomen *satu* on johdos *sataa*-verbistä. Suomen kielen etymologinen sanakirja selittää verbin perusmerkitykseksi 'pudota' ja olettaa substantiivin kohdalla merkityksenkehitystä 'putoaminen' > 'tapaus' > 'kertomus'. Analogisia kehitysketjuja löytyy muista kielistä; lisäksi 'tapaus' *sadun* merkityksenä on tuttu sekä murteista että vanhasta kirjasuomesta. *Satu* on lainautunut sellaisenaan myös Ruotsin pohjoissaamen murteeseen. (Itkonen – Joki 1969, 979–982.) Suomen *juttu* ja viron *jutt* palautuvat suomalais-mordvalaiseen 'puhumista, kertomista' tarkoittaneeseen **jukta*-kantaan. Samaan sanueeseen kuuluvat mordvan *jovtams* 'kertoa' (ks. 3) ja luonnollisesti suomen *jutella*. Virossa sanaan *jutt* liitetään 'satua' tarkoitettaessa usein kertomuksen perimätietoutta korostavia attribuutteja, esim. *vana, vanarahva, vanapõlve, muistne, ennevana*. Viron kirjakieleen on 'sadun' merkitykseen vakiintunut yhdyssana *muinasjutt*, kun *jutt* puolestaan tarkoittaa 'puhetta, keskustelua' yleensä.

Sekä ruotsin- että norjansaamen murteissa yleinen 'sadun' nimitys on *sup-tsas*. Se on johdos *suptsit* ~ *suksit* 'kertoa' -verbistä. *Suptsas*-nominista on edelleen muodostettu verbi *suptsastit* 'kertoa (satu), selostaa'. (Grundström 1950–51, 1021.) Norjansaamen *muittâlus* on johdos *muittâlit* 'kertoa, muistella' -verbistä, joka kantansa *muittet* 'muistaa' kautta palautuu suomen *muistaa*-verbiin eli on alkuaan lainasana (SSA 1995, 174–175).

Suomalais-ugrilaisista sadun nimityksistä huomattavan suuri osa on lainasanoja, toisin kuin arvoituksen kohdalla. Yksin itämerensuomesta löytyy useita lainoja. Yleisin niistä on suomen *kasku, kuasku*, viron *kaasku*, inkeröisen *kāska, kaska*, vatjan *kaaska, skaaska* ja karjalan *skuaska*, joka on laina venäjän *skazka* 'satu, tarina' -sanasta. Sana on lainattu myös moniin etäsukukieliin:

komipermjakissa, udmurtissa ja ersämordvassa *skazka*. Venäjän *skazka*-nominin kanta on *kazat* 'puhua' -verbi, johon on liitetty sekä prefiksi että johdin. Venäjältä lainattuja ovat niin ikään ersämordvan *bašna* ja mokšan *bašnie* sekä ersän *bobaska* (< ven. *pobaska*). Venäjän *basnja* on johdos *ba-* 'puhua; loitsia' -verbistä (Vasmer 1986, 131, 140). Itämerensuomeen on lainattu myös venäjän *zakon*: sm. itäisten murteiden *saakkuna*, karj. *zäkkun*. Venäjän sanan nykymerkitys on 'laki', kirkollisena terminä 'uskonoppi'; sen alkuperäiseksi merkitykseksi on määritelty 'alku' (Vasmer 1986, 75). Venäjän *starina* 'vanhat ajat; eepinen runo' (johdos *star-* 'vanha' -kannasta) on puolestaan lainautunut vepsään (*starin*) ja karjalaan (*starina*); vepsässä siitä on edelleen johdettu verbi *starinjičob* 'kertoo'. Se piilee myös suomen *tarina*-sanauksella, vaikka tähän on varmasti vaikuttanut myös deskriptiivislähtöinen *tarista*-sanue (vrt. Ikonen – Joki 1969, 1233–1234).

Unkarissa tavallisin 'sadun' nimitys on *mese* (ks. 3), mutta joissakin murteissa käytetään myös sanaa *beszéd*, jonka varsinainen merkitys on puhe. Se on alkuperältään slaavilainen laina. Vaikka venäjä on nykyisten suomalais-ugrilaisien kielten suhteen tavallisin lainanantaja, jonkin verran sadun nimityksissä esiintyy muualtakin peräisin olevia sanoja. Marin *jomak* (ks. 3) on lainaa tšuvassista, udmurtin *akijat* tataarista ja liivin *pasāka* läitistä. Tataarisakin 'kertomusta' tarkoittava *äkijät* palautuu arabian kieleen (Alatyrev 1988, 69). Lätin *pasaka* 'satu' on johdos *pasacit* 'sanoa' -verbistä. Saamen murteisiin on suomen *satu*-sanauksen lisäksi (ks. edellä) löytänyt tiensä myös norjan *eventyr* 'tarina; seikkailu'.

Lainoja on omaksuttu myös sukukielestä toiseen. Yleisin 'sadun' nimitys saamassa on *māinās*, joka esiintyy sekä suomen- ja norjan- että venäjänsaamen murteissa. Se on arveltu lainatun suomen *maine*-sanasta, joka taas lienee johdos germaanisperäisestä *mainita*-verbistä. (SSA 1995, 138.) Jos näin on, *māinās*-sanauksen motivaatio kuuluu samaan 'PUHUA, KERTOJA' -ryhmään kuin monen muunkin suomalais-ugrilaisen sadun nimitys. Nominista on edelleen johdettu verbi *maināstā* 'kertoo'.

3. Arvoitus vai satu?

Unkarin *mese* tarkoittaa nykyään lähes yksinomaisesti 'satuja'. Se on yhteisugrilainen nominiverbi, jonka kantamuodoksi on rekonstruoitu **mańć3 ~ mać3* ja kantamerkityksiksi sekä 'satu' että 'kertoo'. Sanan ostjakinkielisillä vastineilla (*mańt*, *maś* jne.) on yhä samat merkitykset; joissakin hantin murteissa korostetaan, että on kyse nimenomaan proosamuotoisesta kertomuksesta, ei laulusta. Sanue yhdistetään etymologisesti myös ostjakkilaiseen fratrian nimeen *mańt*, vogulien omaan etnonyymiin *mańsi* ja unkarilaista tarkoittavaan sanaan *magyar*. Rédei selittää kantasanan jo ugrilaisella kaudella merkinneen

myös 'sukua, heimoa, fratria' ja olettaa sen esiintyneen yhdyssanoissa kuten hantin **maít'-köl* (*köl* 'sana; uutinen; kieli') ja unkarin *mese-szó (*szó* 'sana'), jotka olisivat alun perin tarkoittaneet 'kertomusta sankariteoista' ja 'oman suvun historiaa'. Kyse olisi siis samanlaisesta kehityksestä kuin udmurtin *vjžkił* 'satu' -sanan yhteydessä (ks. 2). (Rédei 1988, 867.)

Vilmos Voigt on osoittanut, että vanhimmissa unkarin kielimuistomerkeissä 1300-luvulta lähtien *mese* on tarkoittanut 'arvoitusta'. 'Satu' sanan merkityksenä esiintyy ensimmäisen kerran kirjallisissa lähteissä 1585 ja yleistyy vasta 1700-luvulta alkaen. Vähitellen 'arvoitusta' aletaan nimittää sanaliitolla *találós mese* 'keksittävä/arvattava satu/arvoitus'. Koska *mesen* etymologiset vastineet kuitenkin osoittavat, että alkuperäinen merkitys on ollut 'kertoa; kertomus', Voigt olettaa olennaisimman eron kulkeneen alun perin proosan ja runon välillä, niin että *mańć3 on tarkoittanut nimenomaan proosamuotoista perinettä erotukseksi laulettuista. (EWUng 1994, 969; Voigt 1980, 176–178.)

Sama kahtalaisuus vallitsee mordvassakin. Suomalais-mordvalaiseen *jukta-sanueeseen, johon suomen *juttukin* kuuluu (ks. 2), liittyy mordvan *jovtams* 'kertoa'. Siitä johdettu nomini *jojvs* tarkoittaa Paasonen sanakirjan mukaan useimmissa murteissa 'arvoitusta' mutta monissa myös 'satua'. *Jovks jovtams* on siis 'arvuuttaa arvoitus'. ALE:n aineistossa *jofks* esiintyy yksinään 'arvoituksen' nimenä vain yhdessä murteessa (samassa murteessa 'sadusta' käytetään venäläistä lainasanaa *basńe*). Useissa muissa keruupisteissä on puolestaan annettu 'arvoituksen' nimitykseksi yhdyssana tai sanaliitto, jonka perusosana on *jojvs* ja määrätteenä *sodams* 'tietää' -verbistä muodostettu infiniittinen muoto: mdE *sodamojovks*, mdM *sodamań jofks*, *sodarijofks*, *sodamajofks*, siis 'tiedettävä/tieto- satu/arvoitus'. Paasonen mukaan 'satua' voidaan nimittää sanaliitolla *kuvaka jovks* (*kuvaka* 'pitkä'). (Paasonen 1990, 533–536.)

Sekä mordvan että unkarin kohdalla kantaverbin merkitys on 'kertoa'. Permiläisissä kielissä kehitys on toisentyypinen: Suomalais-ugrilainen *muja-verbi (vrt. 1) esiintyy volgalaiskielissä merkityksessä 'löytää'. Permiläisissä kielissä ja ostjakissa samaan sanueeseen liittyvät vanhoiksi deverbaalisiksi johdoksiksi tulkitut udmurtin *mad'* - 'arvoitus; arvuuttaa; kertoa (satu)', komin *mojd-* 'satu; kertoa, löpötellä' ja hantin *mojəptə* 'arvoitus; arvuuttaa'. Komista sana on edelleen lainattu mansiin muodossa *mojt* 'satu'. Komisyryjännissä ainoaksi 'sadun' nimitykseksi on ALE:n aineistossa eli nykymurteissa annettu pelkästään *mojd*, komipermjakissa taas venäjän *skazka* on syrjäyttänyt sen lähes kaikissa murteissa. Udmurtissa *mad'* ei nykyisissä murteissa näytä esiintyvän sellaisenaan sen paremmin 'sadun' kuin 'arvoituksenkaan' merkityksessä, mutta sen verbijohdoksista muodostetut substantiivit ovat tavallisia etenkin jälkimmäisessä yhteydessä, sillä yleisin 'arvoituksen' nimi on yhä *mad'iškon*. 'Sadun' merkityksessä ALE:n aineistosta löytyvät johdokset *mad'em*, *mad'on* ja *maškon*. Kaksi edellistä on johdettu *mad'ini-*verbistä, joka Wichmannin mukaan merkitsee murteesta riippuen 'arvuuttaa; kertoa satu;

laulaa laulu jossa on sanat'. Verbaalisubstantiivi *mad'on* voi hänen sanakirjansa perusteella tarkoittaa myös 'laulua, jossa on sanat'. 'Arvoitus' on katsottava permiläisten kielten ja hantin kannalta alkuperäisemmäksi merkitykseksi, koska se on helposti johdettavissa 'LÖYTÄÄ'-motivaatiosta. (Rédei 1986, 284; Wichmann 1987, 154.)

Horjunta kahden perinteenlajin välillä ei koske pelkästään omaperäisiä sanoja vaan joissakin tapauksissa myös lainoja: Marin *jomak*, joka on annettu yksinomaisena 'sadun' nimityksenä kaikissa ALE:n keruupisteissä, on tšuvassilainen laina. *Jomak* on laajalle levinnyt turkkilaiskielissä; se tarkoittaa sekä 'satua' että 'arvoitusta'. Sana on johdos, sen kanta on *jom* 'enne, ennustus; matkiminen; satu; laulu'. 'Satua' pidetään alkuperäisempänä merkityksenä, koska se on kieliperheessä laajemmalle levinnyt. (ESTJa 1989, 220–221.) *Jomak* äänteellisine variantteineen esiintyy 'arvoituksen' nimenä mm. baškii-rissa ja tataarissa, marin naapurikielissä. Esimerkiksi tšuvassissa sanaan liitetään tarkentava attribuutti 'arvoitusta' tarkoitettaessa: *tupmalli jumak* 'löydettävä satu' tai *sutmalli jumak* '(ratkaisuun) pyrittävä satu'. Vaikka *jomak* marin nykymurteissa tunnetaan vain 'sadun' merkityksessä, Wichmannin vuosisadan alussa keräämässä sanastomateriaalissa se (*jamak*) tarkoittaa koko läntisessä murreryhmässä, siis sekä vuori- että luoteismarissa, 'arvoitusta'. Troickin viime vuosisadalla valmistuneen vuorimurteen sanakirjan mukaan sana merkitsee 'sananlaskua'. (Troicki 1895, 11; Wichmann 1905.)

Sadun ja arvoituksen nimitykset näyttävät kietoutuvan yhteen, ei pelkästään uralilaisissa ja turkkilaisissa vaan myös muissa Euroopan kielissä: Esimerkiksi suomenruotsin murteissa *gåta* on alkanut tarkoittaa 'satua, tarinaa'; tällöin on arvoituksen nimitykseksi omaksuttu yhdyssana *gissgåta*, *gissangåta*, jonka alkuosana on *gissa* 'arvata' -verbin muoto. Samoin mm. albaanin *përrallë*, joka alun perin on laina latinan *parabola* 'vertaus, paraabeli' -sanasta, tarkoittaa nykyään 'tarinan' lisäksi myös 'arvoitusta'.

4. Lopuksi

Sekä 'sadun' että 'arvoituksen' nimitykset ovat useimmiten semanttisesti läpinäkyviä johdoksia, joiden motivaatio on hahmotettavissa kantasanana (yleensä verbin) merkityksen perusteella. Vanhoja perussanoja ei tästä joukosta juurikaan ole löydettävissä. Koska arvoituksen nimitykset on useimmiten muodostettu arvaajan toimintaa kuvaavasta verbistä, ne ilmaisevat, mitä arvoituksen ratkaiseminen edellyttää: vastauksen löytämistä, tietämistä tai ymmärtämistä, oikeaan osumista tai tapaamista. Jos motivaatio on syntynyt arvuuttelijan toiminnan perusteella, kantaverbinä on yleensä 'kysyä'. Arvoitus on voinut saada nimensä myös niiden ominaisuuksien mukaan, joita sen ratkaiseminen vaatii ('äly', 'taitavuus'), tai genren oman olemuksen tai funktion perusteella ('päänsärkijä', 'harhaanjohtava').

Arvoituksen nimitysten variaatio kielialueen sisällä on yleensä melko pientä, laadultaan ennemminkin morfologista kuin leksikaalista, mitä voisi pitää todisteena perinteenlajin nimen tai sen taustana olevan motivaation vakiintuneisuudesta. 'Sadun' nimityksille puolestaan on tavallista suurempi leksikaalinen kirjavuus yhden kieliyhteisönkin piirissä. Arvoitukseen verrattuna käsitteen sisällölle on tyyppillistä huomattavasti suurempi variaatio, sillä nimitys kattaa kaikenlaiset kertomukset, joille on yhteistä vain proosamuotoisuus ja jotka eivät välttämättä ilmaisukeinoiltaan eroa normaalista puheesta. Lisäksi 'sadun' nimistä noin puolet on lainaa muualta, melko usein toisista sukukielistä. Silloin kun kyseessä on omaperäinen johdos, kantaverbinä on yleensä 'kertoa, puhua'.

Volgalaisissa ja permiläisissä kielissä sekä unkarissa 'sadun' ja 'arvoituksen' nimitykset kietoutuvat yhteen. Silloin kun termin kantasanana on 'kertoa' (esim. unk. *mese*, md. *jovks*), olisi luontevinta pitää 'satua' sanojen perusmerkityksenä ja arvoitusta sekundaarina kehittymänä. Unkarin vanhat kirjalliset lähteet ja mordvan varhaiset murremuistiinpanot osoittavat kuitenkin päinvastaista: alkuperäisemmäksi merkitykseksi näyttäisi nousevan 'arvoitus'. Mikäli permiläisten kielten vanhat deverbaliset nominijohdokset palautuvat 'löytämistä' tarkoittavaan *muja-kantaan, niidenkin perusmerkitykseksi tarjoutuu 'arvoitus'. Marissa turkkilaisperäinen *jomak* tarkoittaa nykyään yksinomaan 'satua', mutta aiemmin se on merkitty muistiin myös 'arvoituksen' merkityksessä. Tämä merkityksen kahtalaisuus on peräisin jo turkkilaiskielistä, joissa 'satu' on tulkittu alkuperäisemmäksi.

Voigt olettaa unkarin *mesen* tapauksessa alun perin olleen kysymys proosa- ja runomuotoisen perinteen erosta, niin että *mese* olisi kattanut useampiakin proosamuotoisia perinteenlajeja. Kun tarkastellaan kaikkia samaan ryhmään kuuluvia, siis murteiden, historian tai sukukielten valossa kaksimerkityksiksi osoittautuvia sanoja, esiin nousee toinenkin selitysvaihtoehto. Esimerkiksi udmurtin *mad'ini*-verbi tarkoittaa murteittain myös sanallisen laulun laulamista. Turkkilaiskielten *jomak* niin ikään merkitsee 'sadun' lisäksi myös 'laulua'. Mahdollisesti näillä nimityksillä on alun perin tarkoitettu mitä tahansa verbaalista perinnettä, joka koostuu tekstistä mutta ei ole tavallista puhetta. Perinteenlajien nimitysten eriytyminen on tapahtunut vasta myöhemmin.

LÄHTEET

Painetut

- ALATYREV, V. I. 1988: *Etimologičeskij slovar udmurtskogo jazyka*. A, B. Iževsk.
 ESTJA 1989 = *Etimologičeskij slovar tjurkskih jazykov*. Obščetjurkskie i mežturkskie osnovy na bukvy ž, ž, j. Red. L. S. LEVITSKAJA. Moskva.
 EWÜNG 1993-94 = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*. Budapest.
 FOKOS-FUCHS, D. R. 1959: *Syrjänisches Wörterbuch*. Budapest.

- GRUNDSTRÖM, HARALD 1950–51: *Lulelappsk ordbok*. B. III. Skrifter utgivna genom landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser C:1. Lund.
- ITKONEN, ERKKI – AULIS J. JOKI 1969: *Suomen kielen etymologinen sanakirja IV*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki.
- KANNISTO, ARTTURI 1925: Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. *Finnisch-ugrische Forschungen XVII*. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1938: *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae V. Helsinki.
- MALINOWSKI, BRONISLAW 1926: *Myth in Primitive Psychology*. London.
- PAASONEN, HEIKKI 1990: *Mordwinisches Wörterbuch I*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXIII. Helsinki.
- RÉDEI, KÁROLY 1988: *Uralisches Etymologisches Wörterbuch*. Budapest.
- SAARINEN, SIRKKA 1996: Arvuutanko arvoituksen? *Kielen kannoilla*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 86. Helsinki.
- SAARINEN, SIRKKA [painossa]: *Riddle. Atlas Linguarum Europae, I:6*. Roma.
- SSA 1995 = *Suomen sanojen alkuperä 2*. Helsinki.
- TROICKI, V. P. 1895: *Čeremissko-russkij slovar*. Kazan.
- VASMER, MAX 1986: *Etimologičeskij slovar russkogo jazyka*. Moskva.
- VOIGT, VILMOS 1980: Hungarian mese: "riddle" > "tale". *Folklore on two continents*. Essays in honor of Linda Dégh. Ed. by NIKOLAI BURLAKOFF and CARL LINDAHL. Bloomington.

Painamaton lähde

WICHMANN, YRJÖ 1905: *Tšeremissin sanakirjan lipusto*.

SIRKKA SAARINEN: *Two intertwined genre denominations*

The riddle seems to be a genre known in every culture, with the same basic structure (question + answer). The prose tradition, on the contrary, consists of genres differing in their functions and credibility. In folkloristic terminology 'fairy-tale' has been defined as a story told for amusement and not assumed to be true by the story-teller or the audience. Since folklore genres are abstract concepts, their names cannot be assumed to belong to the oldest layers of the lexicon. Instead of root words one may expect to find derivatives, compounds and loanwords. This brings the semantic motivations of genre names to the centre of interest. The material described in this study is based on the Uralic data collected for the Atlas Linguarum Europae (ALE).

Most of the names for 'riddle' have been derived from a verb describing the riddlee's action. They answer the question: "what is the riddlee made/forced to do?" The most common verb serving as a motivational basis for the names is 'TO GUESS'. Most of the Finnic names for riddles (e.g. Finn. *arvoitus*, Est. *arvudus*) belong to this group, as well as the Russian loanword *zagadka* that can be found in many of the Finno-Ugric languages spoken in Russia. Other motivations based on the riddlee's action are 'TO FIND' (Nen. *hobcoko*), 'TO HIT' (Veps *ozaituz*), 'TO CATCH' (Liv. *tabändöks*), 'TO KNOW' (e.g. EMordv. *sodamka*), 'TO UNDERSTAND' (e.g. Est. *mõistatus*, Mar. *tušto*). The term for riddle can also be formed from the verb describing the riddler's action, (i.e. usually 'TO ASK' (Sami *gâžâlvis*, Hung. *találós kérdés*). The third motivational group of riddle names is based on the essence, form, function etc., of the genre: 'WITS' (KomZyr. *neđkij*), 'HEAD CRACKER' (Udm. *j irtijan*), 'CONFUSER' (Hung. *csürögető*).

The names for 'fairy-tale' in the Uralic languages are more heterogeneous than those for 'riddle'. Lexical variation can be found within the dialects of one language, whereas the variation in the denominations for 'riddle' is more of a morphological kind. Many of the names for 'fairy-tale' are loanwords, in most Finno-Ugric languages from Russian (e.g. Finn. *kasku*, *saakkuna*, *tarina*), sometimes also from other neighbouring languages (e.g. Mar. *jomak* < Chuvash). Borrowing from one Uralic language to another is also possible (e.g. Sami *má inás* < Finn.). Most of the original deverbative derivatives are based on verbs meaning 'TO TELL' (e.g. Finn. *juttu*, Sami *suptsas*, mui 'tálus). The Finnish *satu* is a derivative of the verb *sataa*, in present-day language

meaning 'to rain' but earlier 'to drop'. The only denominative word in the material is Nen. *vadako* (stem *vada* 'word') and the sole compound Udm. *vižikil* (*viži* 'root; kin, generation; foundation' + *kil* 'word'; the compound originally meant 'a legend about the ancestors, i.e. of the past'). The names for the 'fairy-tale' also include two root words: Kar. *šuarua* and Liv. *nīž*.

In the Volgaic, Permic and Ugric languages the names for 'riddle' and 'fairy-tale' have become intertwined: the same word is or has been used for both, sometimes with defining attributes. The Hungarian *mese* nowadays means solely 'fairy-tale'. Its etymological counterparts in the Ob-Ugric languages mean both 'fairy-tale' and 'to tell'. In the earliest written documents of Hungarian, however, the word meant 'riddle'. The meaning 'fairy-tale' for *mese* became common only starting in the 18th century, after which 'riddle' took on a new name *találós mese* 'a fairy-tale/ riddle to be guessed'. In Mordvin the word *jovks*, derivative of the verb *jovtams* 'to tell', means both 'riddle' and 'fairy-tale'. Nowadays compounds such as *sodamojovks*, literally 'a fairy-tale/ riddle to be known' are more common for 'riddle'. Both in Mordvin and in Hungarian the basic meaning of the corresponding (stem) verb is 'to tell'. In the Permic languages the development has gone in another direction. Behind the derivatives Udm. *mad'* 'riddle; to pose a riddle; to tell a fairy-tale' and Komi *mojd-* 'fairy-tale; to tell, to blabber' lies the Finno-Ugric root verb **muja* meaning 'to find'. In Komi-Zyryan the only name for 'fairy-tale' in the ALE material is *mojd*, whereas in Komi-Permyak the Russian *skazka* has replaced it almost totally. In present-day Udmurt dialects the stem *mad'* does not appear as such, but both genre names have been derived from this stem: *mad'iškon* 'riddle', *mad'em*, *mad'on*, *maškon* 'fairy-tale'. 'Riddle' has to be considered as the basic meaning of the Permic words, since it can easily be deduced from the motivation 'to find'. The similar dualism in the names of genres can be seen also in some loanwords. The Mari word *jomak*, which is of Chuvash origin, has the meaning 'fairy-tale' in all dialects. The word is widely spread in all the Turkic languages, where it means both 'riddle' and 'fairy-tale'. Also in some older documents of Western Mari it has been given the meaning 'riddle'. – In all the cases mentioned above 'riddle' seems to have been the original meaning, although the verb stem behind it may have meant 'to tell'. Possibly these nouns initially meant any verbal tradition whatsoever, consisting of text but not considered as normal speech. The specialization of genre names occurred only later.

